

TOMO AKVINIEČIO *DISTINCTIO* (*COMPOSITIO*) *REALIS* DOKTRINA

POVILAS ALEKSANDRAVIČIUS

Tomo Akviniečio mokymas apie *distinctio (compositio) realis* yra vienas iš originaliausių ir perspektyviausių jo indėlių į Vakarų metafiziką. Tai mokymas apie kiekviename esinyje randamą *realią skirtį* tarp jo *esmės ir buvimo akto*. Pasak Etienne'o Gilsono, *distinctio realis* sąvoka yra pajėgi transformuoti tradicinę būties ir jos pažinimo filosofiją¹. Tačiau tai, kas yra giliausia, daugeliui sunkiai suvokiama: šie dalykai reikalauja tam tikro mąstymo perkeitimo, sugebėjimo atsisakyti natūralios, bet klaidinančios, priegios prie tikrovės. Todėl nenuostabu, kad Tomo Akviniečio mokymas apie *realią skirtį* tarp būtybės esmės ir jos buvimo akto buvo laikomas nesusipratimu, netgi pajuokos objektu tarp jo paties sekėjų. Negalėdami pripažinti skirties *realumo*, Žilis Romietis (1247–1316) šį mokymą laikė logine klaida, Dunsas Škotas (1266–1308) skirtį traktavo kaip *distinctio modalis*, o Franciskas Suarezas (1548–1617) – jau tik kaip *distinctio solae rationis*. Tomo Akviniečio doktrinos recepcijos tyrimas atskleistų įvairių tomizmo krypčių formavimosi prielaidas, jų kelius, klystkelius ir likimą, neatsiejamai susijusius, o neretai ir lėmusius daugybę moderniosios Vakarų būties ir pažinimo filosofijos vingių². Mūsų straipsnio tikslas yra kuklesnis. Jame sieksime

¹ Etienne Gilson, *L'Être et l'essence*, Paris: Vrin, 2000. Šis Gilsono veikalas, pirmą kartą publikuotas 1948 m., savo reikšme lyginamas su Jeano Paulio Sartre'o *L'Être et le Néant* ir netgi Martino Heideggerio *Sein und Zeit*, yra fundamentalus tomistinės metafizikos atsinaujinimo mūsų laikais šaltinis. Esmės ir buvimo akto skirtis, *distinctio realis*, analizuojama knygos III skyriuje, kurį reikia laikyti šio atsinaujinimo varikliu metafizikos srityje. Norint plačiau suvokti Tomo Akviniečio *distinctio realis* doktrinos prasmę ir reikšmę modernųjų ir mūsų laikų filosofijoms apskritai, rekomenduotina perskaityti dar vieną Gilsono knygą – *Constantes philosophiques de l'être* (Paris: Vrin, 1983).

² Tomizmų įvairovę istoriniu ir filosofiniu aspektais yra detalai pristatęs Géry Prouvost veikale *Thomas d'Aquin et les thomismes* (Paris: Cerf, 1996). Apie tai, kaip Suarezas interpretavo Tomo Akviniečio būties filosofiją ir kaip ši interpretacija lėmė moderniosios ontologijos radimąsi, žr. Jean-François Courtine, *Suarez et le système de la métaphysique*, Paris: Presses universitaires de France, 1990.

atskleisti *distinctio realis* sąvokos prasmę, pristatyti ją pagrindžiančius argumentus ir pateikti galimas sąsajas su kai kuriomis šiuolaikinėmis metafizikos kryptimis.

Distinctio realis (compositio realis) sąvokos apibrėžtis. Tomo Akviničio *distinctio realis (compositio realis)* sąvoka kyla iš šių teiginių: kiekvienoje būtybėje (*ens*) jos esmė (*essentia*) yra realiai kita (*aliud*) nei jos buvimo aktas (*esse*); pastarojo santykis su esme yra analogiškas akto ir potencijos (galimybės) santykiui, t. y. *esse* aktualizuoja *essentia* ir, šia prasme, yra vadinamas *actus essendi*. Norint suvokti šių teiginių svarbą Vakarų filosofijos kontekste, būtina pastebėti jų radikalų naujumą Aristotelio būties metafizikos požiūriu. Būtybės esmė, pasak Aristotelio, visada yra tik aktas, t. y. forma, aktualizuojanti materiją. Tomo Akviničio filosofijoje matome, kad esmė gali būti traktuojama ir kaip galimybė: aktualizuodama materiją, ji yra gryna galimybė jos buvimo akto, atskiro nuo jos, atžvilgiu³. Tomas Akviničis perėmė Aristotelio substancijos doktriną⁴, tačiau, įvesdamas teiginį apie esmės potencialumą realiai egzistuojančio buvimo akto atžvilgiu, ją radikaliai transformavo. Kiekviena būtybė, kaip esanti, kaip substancija, yra sudaryta ne iš vieno, o iš dviejų ontologinių sluoksnių: būtybės forma aktualizuoja jos materiją, tačiau šis procesas irgi yra aktualizuojamas būtybės buvimo akto. Todėl Tomas Akviničis buvimo aktą dar vadino *actualitas actuum, perfectio omnium perfectionum*⁵, *actualitas omnis formae vel naturae*⁶.

Svarbu suvokti, kad šie įvardijimai remiasi analogija, t. y. buvimo *aktas* yra aktas analogine, o ne tiesiogine prasme: jis yra vadinamas „aktu“ todėl, kad iš jo „kyla“ būtybė, bet ne ta pačia prasme, kuri žymi esmės vykdomą materijos aktualizavimą. Analogijos klausimas atveria milžiniškas mąstymo perspektyvas ir turi radikalių pasekmių visai Vakarų metafizikai. Tomas Akviničis skyrė proporcijos ir proporcionalumo analogijas pabrėždamas, kad būties klausimą įmanoma tinkamai apmąstyti taikant tik proporcionalumo, o ne proporcijos analogiją⁷. Šis Tomo Akviničio perspėjimas nebuvo išgirstas, veikiau atvirksčiai. Modernusis tomizmas plėtojosi proporcijos analogijos pagrindu. Tai lėmė, kad Tomo Akviničio būties filoso-

³ Thomas de Aquino, *Summa contra Gentiles*, I, c. 22.

⁴ Thomas de Aquino, *In XII libros Metaphysicorum Aristotelis expositio*, lib. IV, lect. 2.

⁵ Thomas de Aquino, *De Potentia*, qu. 7, a. 2, ad. 9.

⁶ Thomas de Aquino, *Summa theologica*, I, qu. 3, a. 4.

⁷ Thomas de Aquino, *In IV librum Sententiarum*, I, d. 48, qu. 1, a. 1; Thomas de Aquino, *De Veritate*, qu. 23, a. 7, ad. 9.

fija buvo apribota *esse commune* ir Dievo, kaip *Causa sui*, konceptais, kurie moderniujų ir šiuolaikinių kritikų akyse (Immanuelio Kanto, Martino Heideggerio) tebuvo intelektualinės chimeros. Analogijos klausimas reikalauja atskiro tyrimo ir šia tema vėliau pateiksime tik keletą įžvalgų, naudingų tolimesniems būties pažinimo klausimo svarstymams.

Esmės ir buvimo akto realią skirtį būtybėje Tomas Akvinietis suformulavo jau savo pirmajame traktate *De ente et essentia* (5 skyriuje), parašytame 1256 m. Taigi galime teigti, kad ši kategorija buvo pirminė Tomo Akviniečio mąstymo apie būtį intuicija, vedusi jo refleksiją visą gyvenimą, todėl turėtų būti laikoma visos jo filosofijos suvokimo raktu. Vis dėlto savo tekstuose, rašomuose iš esmės didaktiniais tikslais, šią drąsiai ir originalią koncepciją jis pristatinėjo atsargiai, ir tai turėjo įtakos jos užmiršimui vėlesniais laikais⁸. Toks atsargumas buvo lemtas nuogaštavimo, kad skirtis tarp esmės ir buvimo akto gali būti suvokta kaip skirtis tarp dviejų būtybių. Nuogaštavimas buvo pagrįstas: jau pirmos kartos Tomo Akviniečio mokinys Žilis Romietis šią skirtį kaip tik taip ir suvokė – kaip skirtį tarp *dues res*⁹. Kadangi šis suvokimas atrodė kur kas natūralesnis, nei paties Tomo Akviniečio interpretacija, jis šimtmečiams užtemdė tikrąją *distinctio realis* doktrinos prasmę¹⁰ ir davė pretekstą visai plejadi mąstytojų – nuo Dunso Škoto iki Christiano Wolffo – jį atmesti kaip nesusipratimą. Juk teiginys, kad viename *res* egzistuoja du *res*, gali būti vertinamas tik kaip loginė klaida. Pats Tomas Akvinietis dėjo pastangas, kad užkirstų kelią šiai klaidingai interpretacijai, posakyje *esse est aliud ab essentia*¹¹ („būtis yra kita, nei esmė“) rašydamas ne įprastai vartojamą žodį *aliquid* („kitas dalykas“), o naujadarą *aliud* („kitas...“). Iš tiesų buvimo aktas būtybėje esmės atžvilgiu nėra *alia res*, jis skiriasi nuo esmės ne kaip kokia nors „kita esmė“ ar „kita būtybė“, ne kaip *aliud quid*, o kaip kažkas kita, nei esmė. Jis yra realus, kaip reali yra esmė, bet niekaip nesusijęs su tuo, ką apibrėžiame per „esmės“ sąvoką.

⁸ Géry Prouvost, *op. cit.*

⁹ Gilles de Rome, *Théorèmes de l'être et de l'essence*, Paris: Les Belles Lettres, 2011.

¹⁰ Pavyzdžiui, Heideggeris, interpretuodamas Tomo Akviniečio būties filosofiją, prieina prie tokios išvados: „Įaktualinto esinio aktualumas yra kažkas skirtingo iki tiek, kad patsai sudaro *res*, pačia tikriausia šio žodžio prasme“ (Martin Heidegger, *Die Grundprobleme der Phänomenologie*, Frankfurt: Klostermann, 1975, p. 130). Nenuostabu, kad Žilį Romietį Heideggeris pristato kaip tipišką akvinietiškosios doktrinos aiškintoją. Iš tiesų Tomas Akvinietis kaip įmanydamas vengė *actus essendi* traktuoti kaip *res*. Bet, tokiu atveju, kaip šį aktą apibrėžti? Tai – didžioji metafizikos problema.

¹¹ Thomas de Aquino, *De ente et essentia*, c. 5; Thomas de Aquino, *In IV librum Sententiarum*, I, d. 8, qu. 4, a. 3.

Dėl to paties nuogaštavimo Tomas Akvinietis retai vartojo posakį *distinctio realis*, nors jis ir išreiškė jo autentišką mintį. Jis buvo keičiamas iš esmės tą patį sakančiu, bet švelnesniu *compositio realis*¹². Buvimo aktas ir esmė būtybėje sudaro jungtį, kurią reikia suvokti kaip realią, t. y. kaip jungtį tarp realiai besiskiriančių „dalykų“ (prisimenant, kad vienas iš šių „dalykų“, būtybės *esse*, nėra dalykas *essentia*, *quidditas* ar *res* prasme). Šią ypatingą jungtį tarp dviejų realiai skirtingų principų Tomas Akvinietis iliustruoja šviesos metafora:

Kaip veikiamo daikto tapsmas nutrūksta, nutrūkus veikiančiajam, kuris yra tapsmo priežastis, taip ir būtybės buvimas nutrūksta, kai tik baigiasi veikimas tos priežasties, iš kurios kyla ne tik šios būtybės tapsmas, bet ir pati jos būtis. Šildomas vanduo dar kurį laiką išlaiko šilumą, pasibaigus ugnies veikimui, bet apšviestas oras tuoj pat nustoja būti apšviestu, saulei nutraukus savo spinduliuvimą. Mat vanduo yra pajėgus įimti ugnies šilumą, nors ši specifiškai priklauso ugniai, ir jeigu jis būtų priverstas pats įgauti ugnies formą, jis būtų visada karštas; bet kadangi vanduo tik netobulai dalyvauja ugnies formoje, tai šiluma jame išsilaikys laikinai, nes jo dalyvavimas šilumos principu yra pernelyg silpnas. Tuo tarpu oras jokia būdu iš prigimties nėra pajėgus įgauti šviesos, kuri specifiškai priklauso tik saulei, nes tai reikėtų, kad oras įgavo pačios saulės, šviesos principo, formą; todėl, neturėdama ore jokio pagrindo, šviesa nustoja buvus ore tuoj pat, kai tik baigiasi saulės veikimas. Visų sukurtųjų būtybių situacija Dievo atžvilgiu yra tokia pati, kaip oro situacija jį apšvieičiančios saulės atžvilgiu.¹³

Kaip apšviestas oras yra absoliučiai susitapatinęs su šviesa, taip buvimo aktas būtybėje sudaro visišką vienybę su jos esme: *compositio realis*; tačiau kaip oras savyje niekaip neturi šviesos formos ir šviesos principo, taip ir būtybėje jos esmė nėra pajėgi išsilaikyti pati iš savęs – jai reikia iš būties principo ateinančio buvimo, kurio savyje pačioje ji niekaip negali išgauti: *distinctio realis*. Būtybės buvimas yra paslaptinas elementas, kuris, susitapatinęs su būtybės esme, padaro, kad būtybė yra tokia, o ne kitokia, bet jis pats nėra kokia nors būtybės esmės dalis ar predikatas. *Distinctio realis* (*compositio realis*) doktrina teigia skirtumą tapatume – vieną iš paslaptiniausių Vakarų metafizikos įžvalgų, sudariusių Heideggerio mąstymo branduolį¹⁴. Šiuo požiūriu Tomo Akviniečio būties metafizika atveria atsi-

¹² Thomas de Aquino, *De veritate*, qu. 27, a. 1, ad. 8.

¹³ Thomas de Aquino, *Summa theologica*, I, qu. 104, a. 1.

¹⁴ Jean Greisch, „Identité et différence dans la pensée de Martin Heidegger: Le chemin de l’*Ereignis*“, in: *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, Paris, 1973, nr. 57, p. 71–111; Povilas Aleksandravičius, „Faktiškumo sąvoka ir jos reikšmė Heideggerio filosofijoje“, in: *Iššūkis metafizikai: Lietuviškos Heideggerio filosofijos interpretacijos*, sudarė Antanas Andri-

naujinimo perspektyvą XX a. ontologiniam mąstymui. Ji ne tik pranoksta žymųjį Heideggerio suformuluotą onto-teo-logijos projektą¹⁵, heidegeriškąją mąstymo istorijos interpretavimo prizmę ir kritikos bazę, bet ir sudaro solidžią alternatyvą bei dialogo partnerystę vokiečių filosofo fundamentaliajai ontologijai. Kaip rodo Johannesas Baptistas Lotzo ir mūsų pačių atlikti tyrimai¹⁶, Heideggerio filosofijos horizontą galėjo sudaryti ne tik Mokytojo Eckharto *Gelassenheit* sąvoka, bet ir Tomo Akviniečio *distinctio realis* doktrina, jeigu jis būtų dėjęs pastangas ją suprasti tiesiogiai, o ne barokinei scholastikai tarpininkaujant¹⁷.

Distinctio realis (compositio realis) doktrinos pagrindimas ir galima jos sąsaja su Henri Bergsono metafizika. Kadangi *distinctio realis (compositio realis)* doktrinos reikšmė filosofijos istorijoje buvo suvokiama dažniausiai neteisingai, pagal minėtą Žilio Romiečio *dues res* modelį, tai ir jos pagrindimas rodėsi miglotas. Ne vienas komentatorius pagrindiniu ir net vieninteliu šios doktrinos argumentu laikė teologinę pasaulio kūrimo iš nieko (*creatio ex nihilo*) dogmą. Antai Heideggeris tvirtina: „Tomistai, kurie palaiko šią doktriną [*distinctio realis*], priešinguose jai teiginiuose mato neišvengiamą pasaulio kūrimo galimybės neigimą“¹⁸.

Nenutrūkstamo pasaulio kūrimo iš nieko tvirtinimas Tomui Akviniečiui iš tiesų yra esminis, ir jis pripažino jo teologinę kilmę¹⁹. Vis dėlto, nors *creatio ex nihilo* dogma puikiai dera su *distinctio realis* doktrina²⁰, pastaroji

jaukas, (ser. *Neklasikinė filosofija*, kn. 5), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019, p. 397–417.

¹⁵ Jean-Luc Marion, „Saint Thomas d’Aquin et l’onto-théo-logie“, in: *Revue thomiste*, Toulouse, 1995, nr. 95, p. 31–66.

¹⁶ Johannes B. Lotz, *Martin Heidegger und Thomas von Aquin*, Pfullingen: Günter Neske, 1975; Povilas Aleksandravičius, *Temps et éternité chez Saint Thomas d’Aquin et Martin Heidegger*, Saarbrücken: Editions universitaires européennes, 2010.

¹⁷ Žinoma, gretinant Tomo Akviniečio ir Heideggerio filosofijas, reikia klausti, kokiu mastu galima tapatinti *actus essendi* ir ontologinio skirtumo doktrinas. Bet jų sąsajos nėra abejotinos. „Savo sisteminė reikšmė [...] ontologinis skirtumas iš esmės nenuitolsta nuo tomistiškojo *distinctio realis*“ (Hans Urs von Balthasar, *La gloire et la croix*, t. 4: *Le domaine de la métaphysique: Les héritages*, Paris: Aubier, 1983, p. 379).

¹⁸ Martin Heidegger, *op. cit.*, p. 131.

¹⁹ Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, I, qu. 46, a. 2.

²⁰ „Tik nuo Dievo valios priklauso tai, kad jis teikia savo kūriniams buvimą. Dievas išsaugo dalykus kaip esančius tik todėl, kad jis nenutrūkstamai jiems duoda jų egzistenciją. [...] Jis galėtų nustoti joms teikti buvimą, ir jos tuoj pat nustotų egzistuoti“ (Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, I, qu. 104, a. 3; cf. qu. 9, a. 2).

remiasi ne vien teologiniais, bet ir grynai metafiziniais argumentais. Tomas Akvinietis pabrėžia, kad esmės ir buvimo akto realus skyrimas būtybėje nėra suprastinas remiantis platoniškuoju daikto idėjos ir materialaus daikto santykio modeliu: daikto esmė, negaunanti buvimo akto, neegzistuoja kokiam nors kitame (idėjų) pasaulyje, kaip savo „į-egzistencinimo“ laukianti forma. Akviniečio aristotelizmas čia prabyla visa jėga: forma be savo subsistencijos neegzistuoja, t. y. egzistuoja tik substancijos, tik egzistenciją pasaulyje turinčios formos be jokio atskiro „idealių formų“ užnugario. Jei egzistuoja forma, tai tik kaip reali substancija. Todėl Tomas Akvinietis mėgsta kartoti, kad „būtis lydi formą“, *esse consequitur ad formam*. Ir kaip tik todėl, kad egzistuoja tik substancijos, t. y. kad forma negali egzistuoti be buvimo akto, kuris iš jos daro substanciją, forma negali būti laikoma savo buvimo akto veikiančiąja priežastimi²¹: „Forma negali būti savo paties buvimo akto priežastimi, nes, norint būti savo paties buvimo priežastimi, pirma reikia būti“²². Niekas negali pagrįsti pats savęs.

Kitaip tariant, formą galime vadinti, kaip tai daro Aristotelis, substancijos priežastimi, *causa essendi*, ta prasme, kad bet kuri substancija privalo ją turėti: nerasime būtybės, kuri egzistuoję neturėdama esmės. Tačiau forma nėra substancijos buvimo priežastis. Formuodama tai, kas gali buvimą priimti (būva tik būtybės, turinčios formą), ji savyje neturi nieko, kas jai leistų pačiai iš savęs buvimą teikti. Prisimenant oro ir šviesos palyginimą, oras yra *causa lucendi* ta prasme, kad iš prigimties yra pajėgus šviesą priimti, o šviesa negali sklįsti kitaip, kaip tik oru. Bet oras nėra fundamentali šviesos priežastis, jis nešviečia pats iš savęs. Tikroji *causa lucendi* gali būti tik saulė. Taip ir būtybės esmė padaro, kad šioji gali būti būties priėmėja, bet pati būtis turi ateiti iš kitur:

Tik per formą substancija tampa tuo, kas gali priimti būtį: *per formam enim substantia fit proprium susceptivum ejus quod est esse*.²³

Būtis formos atžvilgiu yra kaip aktas [potencijos atžvilgiu]. Mat jeigu būtybėse, kurias sudaro forma ir materija, forma yra vadinama būties priežastimi, tai tik todėl, kad ji yra substancijos išpildytoja, bet šio išpildymo aktas yra pati būtis: pavyzdžiui, permatomumas yra oro šviesumo priežastis, nes jis lemia, kad oras gali priimti šviesą [bet jis pats nėra šviesos priežastis].²⁴

²¹ Thomas de Aquino, *De Anima*, a. 14, ad. 4, ad. 5.

²² Etienne Gilson, *L'Être et l'essence*, p. 103.

²³ *Ibid.*, p. 55.

²⁴ Thomas de Aquino, *Summa contra Gentiles*, II, c. 54.

Būtis (*esse*) ir esmė (*essentia*) atlieka skirtingas funkcijas, todėl yra skirtingi. Pagal Gilsono formuluotę, „būtis nėra tai, kas daro substanciją, bet tai, kas leidžia substancijai egzistuoti“²⁵. Substancijos esmė yra forma: nematerialiose būtybėse forma pati viena sudaro esmę, nesinaudodama materija, o materialiose – forma skleidžiasi kaip esmė, jungdamasi su materija. Tačiau bet kuriuo atveju prie esmės prisideda nuo jos nepriklausantis buvimo aktas, ir tik nuo šios jungties priklauso pats substancijos egzistavimas: buvimo aktas aktualizuoja esmės (formos) sudaromą substanciją. Taigi nematerialioje būtybėje²⁶ aptinkame vieną jungtį (*compositio*), kurią sudaro esmė ir ją, kaip substanciją, aktualizuojantis buvimo aktas, o materialioje – dvi: jungtį tarp formos ir materijos ir jungtį tarp iš formos ir materijos sudarytos substancijos ir ją aktualizuojančio buvimo akto:

Substancijoje, kurią sudaro materija ir forma, aptinkame dvigubą tvarką: pirmojoje materija yra tvarkoma formos; antrojoje taip sudarytas daiktas yra tvarkomas buvimo, kuriame jis dalyvauja. Mat daikto buvimas nėra nei jo forma, nei jo materija, bet [kažkas] kita, ateinančio į daiktą per jo formą.²⁷

Kitas argumentas *distinctio (compositio) realis* doktrinai pagrįsti kyla iš būtybių „singularumo“ arba konkretumo refleksijos. Skirtumas tarp realiai egzistuojančių individualių substancijų, turinčių tą pačią esmę, nėra paaiškinamas tik per materiją, tradiciškai traktuojamą kaip individualumo principas. Vienodus daiktus sudaranti materija yra tokia pati, bet ne ta pati. Todėl materialusis būtybės individualumo principas irgi turi turėti gilesnį pagrindą. Tokią pačią esmę turinčių būtybių skirtingumas gali būti paaiškinamas tik tuo, kad kiekvienoje iš jų veikia nuo esmės atskiras buvimo aktas:

Visi dalykai, kuriuos traktuojame kaip substancijas, yra sudaryti iš realios jungties (*compositio realis*), nes daiktas, kuriam priskiriame substancinę būtį, subsistuoja savo būtyje, ir todėl yra būtina, kad jo būtis būtų kita, nei jis pats; kitaip jis nesiskirtų, kaip esantis, nuo tų daiktų, kurie turi tokią pačią esmę kaip jis.²⁸

Mūsų požiūriu, tomistiškasis buvimo singularumo arba konkretumo argumentas nukreipia į dar vieną XX a. plėtotą metafizinę refleksiją – Hen-

²⁵ Etienne Gilson, *op. cit.*, p. 104.

²⁶ Išskyrus Dievą, kuriame vieninteliame nėra jokios atskirties ir jungties: buvimo aktas dievybėje yra Dievo esmė, visiškame vienyje (Thomas de Aquino, *Summe theologica*, I, qu. 3).

²⁷ Thomas de Aquino, *De substantiis separatis*, cap. VI.

²⁸ Thomas de Aquino, *De Veritate*, qu. 27, a. 1, ad. 8. Šis argumentas yra detaliam išplėtotas André Forest, *La structure métaphysique du concret selon saint Thomas d'Aquin*, Paris: Vrin, 1956.

ri Bergsono trukmės koncepciją. Kaip tik trukmė padaro esinį unikaliu ir konkrečiu, nepakeičiamu jokių kitų esinių, net jeigu esinių forma ir juos sudaranti materija būtų absoliučiai identiški: jų trukmė, jų individuali istorija yra skirtingos. Kiekviena būtybė išgyvena savo trukmę, savo laiką. *Distinctio realis* doktrina išryškina ontologinį kiekvienos konkrečios būtybės laiko fenomeną: būtybės buvimo aktas yra nuolatinis jos palaikymas būtyje, fundamentali dinamika, lemianti be perstojo vykstantį substancijos atsinaujinimą, taigi jos istoriškumą ir unikalią egzistenciją. Tomistiškoji *actus essendi* sąvoka reiškia būtybės esmės pastovumo ir jos kaitos suderinamumą, metaforiškai kalbant – būtybės (jos esmės, formos) brendimo procesą. Laiko fenomenas, kaip ontologinis būtybės fundamentas, leidžia gretinti Tomo Akviniečio ir Heideggerio filosofijas, tačiau taip pat galime kelti tomistiškojo buvimo akto ir bergsoniškosios trukmės analogijos hipotezę. Pasak Bergsono, būtybę charakterizuoja tam tikras dinamiškas tęstinumas („trukmė“) – nuolatos atsinaujinanti, praeitį dabartyje išlaikanti ir dabarties patirtimi papildanti *atmintis*, būdinga ne tik žmonėms ir gyviems organizmams, bet ir, tam tikra forma, materialiams daiktams. Bergsono mąstymo evoliuciją galime schematiškai išreikšti įvardindami jo keturių didžiųjų veikalų tematikas: pirmajame veikale *Apie tiesioginius sąmonės duomenis* (*Essai sur les données immédiates de la conscience*, 1889) buvo išdėstytas trukmės fenomeno atradimas; veikale *Materija ir atmintis* (*Matière et mémoire*, 1896) – parodytas trukmės ir atminties atitikmuo, integruojant dvasios (psichologinio pobūdžio proceso) ir materijos sąvokas; *Kūrybinėje evoliucijoje* (*L'Évolution créatrice*, 1907) – detalai atskleistas gyvybinio polėkio, visatą apimančios fundamentalios energijos vyksmas, iš kurio kyla visų būtybių konkrečių trukmių procesas; pagaliau *Dvejuose moralės ir religijos šaltiniuose* (*Les deux sources de la morale et de la religion*, 1932) – gyvybinio polėkio šaltiniu buvo įvardytas Dievas. Ši Bergsono filosofijos schema leidžia suvokti visų būtybių pagrindo (gyvybinio/psichologinio pobūdžio trukmės, t. y. atminties) jungtį su visatą inspiruojančiu principu, vadinamu Dievu. Tomo Akviniečio teigiamo būtybių buvimo aktas taip pat turi gyvybinę-psichologinę dimensiją ir yra jungiamas su Dievu. Šiuo aktu Dievas kuria pasaulį, t. y. kiekvieną konkrečią būtybę, jai įkvėpdamas buvimą. Tačiau šis kūrimo aktas nėra automatinio pobūdžio gamybinis procesas, kaip jį interpretavo Heideggeris²⁹. Jis išreiškia dvasinio-gyvybinio pobūdžio intenciją: „Visi Dievo sukurtieji daiktai yra Dievo pažįstami, taigi Dievuje visi jie yra

²⁹ Martin Heidegger, *op. cit.*, p. 108–171.

pati dieviškoji gyvybė“³⁰. Būtybės buvimo aktas gali būti suvokiamas kaip trukmė, kurios tęstinumo ir kaitos vienovės, nenutrūkstamo būtybės esmės brendimo proceso, neįmanoma paaiškinti, nesuvokus psichologinės-dvasinės jo dimensijos – atminties ir atsinaujinimo, kylančio iš kitos instancijos, nei pati būtybės esmė.

Distinctio realis ir būties pažinimo klausimas. *Distinctio (compositio) realis* doktrina išryškina esminius būties pažinimo problemos momentus, kurie leidžia suprasti tam tikrus Vakarų metafizikos posūkius ir jos atsinaujinimo perspektyvas. Kadangi konceptualus mūsų pažinimas (*ratio*) yra tik formų pažinimas, tai, pažindami būtybę, mes pažįstame tik jos esmę (*essentia*), bet ne buvimo aktą (*esse* arba *actus essendi*). Todėl apie pačią būtį pasakyti nieko negalime, nes būtis nėra forma: *nec habet causam formalem sui esse*³¹. Nesuvokus šio tvirtinimo, visa tomistiškoji būties metafizika netenka ir savo esmės, ir originalumo. Jeigu buvimo aktas yra suprantamas kaip kažkokia kita forma, būtybėje prisidedanti prie tos formos, kurią vadiname daikto esme, tuomet būtis tėra tik substancijos atkartojimas, tam tikra replika, naudojama teologiniams tikslams: esą Tomas Akvinietis teigė būtybėje egzistuojant buvimą teikiančią Formą šalia būtybės esminės formos ir jis tai darė tam, kad galėtų įteigti Dievo, kaip šios super-Formos, buvimą. Iš tiesų Tomo Akviniečio mąstymas neturi nieko bendra su tokiu projektu: *actus essendi* nėra aktas, kylantis iš formos; būtis nėra forma. Būties analogijos (*analogia entis*) užmarštis ir toks buvimo akto suvokimas, tarsi jis taip pat būtų tam tikra forma, buvo tas veiksnys, kuris nulėmė – nuo Žilio Romiečio iki Francisko Suarezo ir nuo René Descarteso iki Christiano Wolffo – Vakarų metafizikos likimą, ir, pagaliau, ateizmo, jautusio poreikį atmesti Dievą, kaip substancinę formą ir intelektualinę šmėklą, atsiradimą³².

Būtybių esmių pažinimas krypsta į apibendrinimus: tokia yra natūrali mūsų mąstymo tendencija. Tačiau būtybės buvimo akto abstrakčiai pažinti negalima, nes, būdamas esmės *kitas (aliud)*, jis išslysta iš bet kokios abstrahuojančios operacijos. Todėl metafizikas apie būtį daugiau tylės, nei kalbės. Tai, ką jis galės pasakyti, labiau atitiks patirties aprašymus, galbūt poetinio pobūdžio, bet ne abstraktaus racionalumo reikalavimus. Būties apmąstymas kyla tik iš konkrečių būtybių refleksijos, atsispyrus nuo jų esminių

³⁰ Thomas de Aquino, *Summe theologica*, I, qu. 18, a. 4.

³¹ Thomas de Aquino, *De spiritualibus creaturis*, a. 1, ad. 5.

³² Etienne Gilson, *op. cit.*; Géry Prouvost, *op. cit.*; Jean-François Courtine, *op. cit.*

savybių ir atlikus šuolį į tą sferą, iš kurios visa kyla, bet kurios sąvokomis išreikšti negalima: tokia yra proporcingumo analogijos esmė. Pamačius kažką gražaus ar kažką išmintingo, mąstymas apie to būtį vyks tik kaip intuityvi begalinio intensyvumo, dėl kurio šie dalykai yra, pagava, bet šis intensyvumas negalės būti išreikštas abstrakčiais konceptais. Religinėje plotmėje, begalybę patiriant kaip Asmenį, ši pagava virsta garbinimu³³. Tiesa, filosofas gali turėti autentišką jos patirtį anapus religinės plotmės, kaip liudija Heideggerio pavyzdys³⁴. Šis pavyzdys, kaip ir daugybė kitų, atskleidžia būties ir poetinės kalbos giminystę. Tai tik parodo iš pačios būties išplaukiančią galimybę ją apmąstyti labai įvairiai.

Šie svarstymai verčia užduoti klausimą, kas apskritai yra pažinimas ir ar egzistuoja tokia pažinimo forma, tokia intuicijos rūšis, kurios proceso rezultatas būtų kitoks, nei abstrakti sąvoka. Tomo Akviniečio *distinctio realis* doktrinos kontekste klausimas apie būties pažinimą yra toks: ar egzistuoja būties intuicija ir, jeigu taip, ar ji veda į būties sąvoką, o galbūt į kitokios formos pažinimą? XX a. šiuo klausimu buvo susiginčiję du didieji tomistai, Jacques'as Maritainas ir Etienne'as Gilsonas. Pirmasis pripažino būties intuicijos ir sąvokos egzistavimą, taigi pozityvaus būties pažinimo galimybę, o antrasis visa tai neigė, prisijungdamas prie apofatinės Vakarų metafizikos tradicijos³⁵.

Vis dėlto ši ginčą turėtume vertinti platesnės diskusijos apie žmogiškąjį pažinimą kontekste, ir čia neišvengiamai turėtume atgaivinti nuo Kajetano iki mūsų laikų pamirštą Tomo Akviniečio mokymą apie *intellectus* ir *ratio* skyrimą³⁶. Žmogaus protas pasižymi ne tik racionaliū mąstymu, bet ir ypatingu pajėgumu, Tomo Akviniečio apibrėžtu per sunkiai išverčiamą *intel-*

³³ Thomas de Aquino, *Summa theologica*, II-II, qu. 81, a. 3; Povilas Aleksandravičius, „Religija ir etika pagal Tomą Akvinietį“, in: *Santalka*, Vilnius, 2008, t. 16, nr. 3, p. 14–22.

³⁴ Apie „būties patirtį“ Tomo Akviniečio ir Martino Heideggerio darbuose, atskleidžiant jų interpretacijų sąsajas ir teorinius skirtumus, žr. Etienne Gilson, *Constantes philosophiques de l'être*, ypač VI skyrių, pavadintą „Susitikimas su būtimi“.

³⁵ Šiuo klausimu puikų reziümė rasime Georges Cottier, *Le désir de Dieu: Sur les traces de saint Thomas*, Paris: Parole et Silence, 2002, p. 67–82.

³⁶ Thomas de Aquino, *Summa theologica*, I, qu. 79. Po šimtmečių tylos, pirmasis apie tomistiškąjį *intellectus* / *ratio* skyrimą prabilo Pierre Rousselot, *L'intellectualisme de Saint Thomas*, Paris: Beauchesne, 1908. Šį skyrimą esame taikę, bandydami apibrėžti europietiškaį mąstymą ir jo būklę įvairiais istoriniais laikotarpiais; žr. Povilas Aleksandravičius, *Europos mąstymo kryptys ir ateitis*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2015. Kadangi kartais kyla nesupratimų, pabrėžiame, kad tomistiškoji *intellectus* ir *ratio* skirtis nėra susijusi su Kanto intelekto ir proto sąvokomis.

lectus sąvoką. Žmogiškojo *intellectus* funkcija yra platesnė, nei vesti į *ratio* formuluojamus konceptus. Šis teiginys jungiasi su *distinctio realis* doktrina, kuri nurodo, jog būtybėje *actus essendi* yra daugiau, nei *essentia*. *Ratio* funkcija atitinka daikto esmės (*essentia*) pažinimą, *intellectus* – jo buvimo akto (*actus essendi*). Ir kaip *actus essendi* maitina *essentia*, taip *intellectus* – *ratio*. Taigi racionalūs konceptai, apibrėžiantys būtybių esmes, gali būti išsiskniję *intellectus* operacijoje, skrodžiančioje būtybių buvimo aktą, taip kaip forma yra išsisknijusi buvimo akte. Sekti, aprašyti ir gilintis į šią dinamiką – tokia yra metafizikos užduotis, kylanti iš *distinctio realis* doktrinos.

Intellectus pajėgumą Tomas Akvinietis aiškino kaip *intus legere*, „skaičiuoti [daiktus] iš vidaus“³⁷. Jeigu norime pažinti būtį, iš kurios kyla daiktų esmės, mūsų mąstymas turi susitapatinti su būtybių buvimo aktais, ne tik su jų formomis. Mūsų akimis, ieškant sąsajų su šiuolaikine metafizika, šią tomistiškosios būties ir jos pažinimo struktūrą būtų naudinga konfrontuoti su bergsoniškąja trukmės intuicijos samprata, kurią prancūzų mąstytojas plėtojo visuose savo veikaluose, o sistematiškiausiai išdėstė paskutiniajame – *Mąstyme ir judėjime* (*La pensée et le mouvant*, 1934).

Išvada. Tomo Akviniečio *distinctio (compositio) realis* doktriną nėra lengva suprasti. Sunkumą kelia vieno iš šios skirties sandų – buvimo akto – specifika. Mūsų supratimas yra natūraliai pritaikytas suvokti tik kitą sandą, būtybės esmę. O būtybės buvimo aktas išsprūsta iš konceptualaus pažinimo lauko. Jis yra radikaliai kitoks, nei esmė, unikalus, netelpantis į jokias abstrakcijas, nepriklausantis tipams ar kategorijoms. Jo originalumo nesuvokimas lėmė, kad netgi Tomo sekėjai jį aiškino pagal esmės sąvokos modelį, tarsi jis būtų kita esmė, kita forma, kitas *res*. Tai – klaidingas aiškinimas, turėjęs milžiniškų pasekmių Vakarų metafizinei tradicijai. Iš tiesų buvimo akto specifika reikalauja radikaliai kitokios prieigos nei abstraktus suvokimas, kitokio filosofinio metodo ir kitokios metafizikos. Jeigu jo negalima sugauti konceptu, tai nereiškia, kad mąstymas jo nepasiekia kitais pajėgumais. Norint suprasti Tomo Akviniečio būties metafiziką ir *distinctio realis* prasmę, būtina atgaivinti dar vieną moderniosios scholastikos pamirštą, ir tik XX a. tomistų atgaivintą jo filosofijos dalį – *intellectus* ir *ratio* skirtį. Buvimo akto neįmanoma suvokti, naudojantis tik *ratio*, bet tai gali padaryti *intellectus*, šis pajėgumas „skaičiuoti daiktą iš vidaus“. Straipsnyje iškėlėme hipotezę, kad Tomo Akviniečio būties filosofija, *distinctio realis*, ir specifinis mąstymo

³⁷ Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, II-II, qu. 8, a. 1.

pajėgumas, *intellectus*, turėtų būti sugretinti su Henri Bergsono trukmės ir intuicijos sąvokomis. Mūsų akimis, XXI a. pradžioje atgimstančio bergsonizmo ir atsinaujinusio tomizmo konfrontacija sudaro vieną įdomiausių ir reikalingiausių perspektyvų mūsų laikų metafizikai.

THOMAS AQUINAS' DOCTRINE OF *DISTINCTIO*
(*COMPOSITIO*) *REALIS*

Povilas Aleksandravičius

Summary

The article analyses Thomas Aquinas reflection of the problem of being. An explanation of the structure of an existing thing is raised and crystallized into *distinctio (compositio) realis* doctrine. The core of this doctrine is the stating of real difference between the essence of being (*essentia*) and the act of being (*esse* or *actus essendi*). Thomas Aquinas refers to Aristotle's doctrine of substance, takes the concepts of the act and of possibility from it but gives a new meaning to them: every material being is composed by the actualisation of its matter performed by the form, but this process, in turn, is actualised by the act of a different kind, the act of being. The signification of the notion of the difference between the essence and the act of being in every substance is analysed with emphasis on the fact of the misunderstanding of this doctrine of Thomas Aquinas by his own disciples and by the future generations of the Thomistic school. In the second part of article, the arguments of this doctrine are presented focusing on Thomas Aquinas' conception of the singularity and causality. Finally, in the third part of the article, the question of the method of the cognition of the act of being and the distinction between *ratio* and *intellectus* is raised and accentuated. The hypothesis of the confrontation of the philosophies of Thomas Aquinas and Henri Bergson is also suggested.